

İki Şehrin Şiiri: Gazelde İstanbul ve Galata İkili

Selim Sırrı Kuru*

Şairlerin tahayyülünde İstanbul, fetihten hemen sonra Galata ile el ele belirmiştir. Bu beliriş anındaki çok yanlılık ve ardından gelen değişim ve dönüşümleri anlamak, şiirler toplamına bakmak kadar, şiirler arasındaki tür farklarını, yazar niyetlerini, okur beklentilerini de ele almayı gerektirir. Bu yazıda bir nazire zincirine bakarak İstanbul'un Galata üzerinden okunuşlarına örnekler sunarken, gazel türünün iki şehir arasındaki rekabeti şiir imgelerine dönüştürerek tetiklediğini de öne sürüyorum. Gazelde bir yüzyıl, diğer türlerde yüzyıllar süren İstanbul/Galata ikiliğine II. Mehmed'in (hük. 1451–1481) Farsça bir beytiyle girebiliriz.

*Eger ân gebr-e Efrencî be-dest âred del-i mâ-râ
Be-hâl-i Hindûyeş bahşem Sitanbul ü Kalâtâ-râ*

Şiirleri bir divanda derlenen ilk Osmanlı sultanı olan II. Mehmed, bu Farsça beytinde, “O Frenk kâfiri gönlümü ele geçirdi ya, yalnızca bir Hintliye benzeyen kara beni uğruna İstanbul ve Galata'yı veririm,” demektedir.¹ Bu beyit iki nedenden ötürü önemlidir: Öncelikle İstanbul'un fethinden bir altmış yıl kadar önce ölen Şirazlı şair Hafız'ın (1325–1389) “O Şirazlı Türk gönlümü ele geçirdi ya, Hintliye benzeyen bir kara beni uğruna Semerkand ve Buhara'yı veririm,” olarak çevrilebilecek,

*Eger ân Tork-e Şîrâzî be-dest âred del-i mâ-râ
Be-hâl-i Hindûyeş bahşem Semerkand u Buharâ-râ²*

beytine bir nazire, ya da “cevap” olarak yazılmıştır. Hafız'ın daha bu dönemde Anadolu Türkçesi yüksek kültür şiiri için önemli bir model oluşturmakta olduğu anlaşılıyor. II. Mehmed, ya da şiirlerinde kullandığı adıyla Avnî, Hafız'a cevabında, onun beytinde bulunan kelimelerden yalnızca dördünü değiştirirse de beytin temel anlamını değiştirmez. Artık sevgili Şirazlı bir Türk değildir; şehri belli olmayan Avrupalı bir “kâfir”dir; Semerkand ve Buhara'nın yerini ise sevgilinin yüzündeki bir tek bene bedel şehirler olarak İstanbul ve Galata almıştır.

Bu beytin temelinde İstanbul ve Galata'nın betimlenmesi gibi bir amaç yatmamaktadır. Zaten gazel gerçekçi betimlemeyi değil, sözcükleri anlamlarını karmaşıklaştıracak biçimde eğip bükerek dil duyusunu uyarmayı, okuru şaşırtarak düşündürmeyi amaçlar. Avnî bu cevabında Türk sevgili kavramının karşısına Frenk sevgili kavramını, feda edilebilecek en güzel şehirler olarak Buhara ve Semerkand'ın karşısına ise İstanbul ve Galata'yı çıkararak Hafız ile rekabete girişirken, yeni fethedilmiş bu beldeleri gazel türünün konusu olagelmiş şehirlerle ilişkilendirerek şiirini ister istemez üretildiği bağlamla da ilişkilendirmektedir. Frenk sözcüğünün kullanımı da aynı biçimde açıklanabilir.

Ancak cevaba neden oluşturan beyitte Hafız'ın Türk dilberin kökeni olarak verdiği Şiraz'a koşut bir şehir, Avnî'nin beytinde yer almaz. Yüzündeki bir ben karşılığında Buhara ve Semerkand yerine İstanbul ve Galata şehirlerinin verilebileceği “gebr” ise savaşçı bir “Türk” ya da yerel İstanbullu Hristiyan bir genç erkek değil, bir Efrencî, Firengistan'dan, belki

* University of Washington, selims@uw.edu

1 Bkz. Muhammed Nur Doğan, *Avnî (Fatih) Dîvânı*, erişim tarihi 4 Ağustos 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78360/avnî-fatih-divanı.html>. Bu makalede Doğan yayınında şiirlere verilen numaralar kullanılmıştır.

2 Hafız'ın bu beytinin modern gazel araştırmalarındaki önemi ve hakkındaki yorumlar konusunda bkz. Murat Umut İnan, “Hariçten 'Gazel' Okumak: Gazelde Bütünlük Tartışmaları,” *Kritik Eleştiri* 1 (2008): 344–366.

134 Avrupalı olarak düşünülebilir.³ Avnî'nin karşılaştırmasındaki "küfür" vurgusu Galata'yı da bir İslam şehri olarak tanımlar gibi olduğundan bu "gebr-i efrençî" Galata dışından bir şehirden olabilir. Bu açıdan bakıldığında, bu beytin şiirsel imgelemin Anadolu Türkçesinde uğramış olabileceği dönüşüm konusunda küçük bir ipucu verdiği de söylenebilir.⁴ Bu yaklaşım da bu dönüşümün gazel imgeleminde etkisinin ne oranda olduğu, antik dönemlerden gelen Orta Doğu imgelem dünyasını dillendiren gazel türünün ne oranda yerelleşebileceği sorularını uyandırır.⁵

Bu beytin konumuzla daha ilişkili olarak tartışmaya açtığı ikinci sorun ise Avnî'nin niçin Buhara ve Semerkand gibi iki ayrı şehre koşturularak İstanbul ve Galata'yı seçmiş olabileceği sorusu ile ilgilidir. Galata yerine iki önemli diğer şehir Edirne veya "Brusa"nın verilmesi ve zin açısından bir sorun yaratmayacaktı. Ayrıca Galata ve İstanbul'un iki ayrı şehir olarak ele alınması günümüz okurlarına garip gelebilir. Ancak bugün İstanbul'un bir semti olarak düşünülebilen Galata'nın, on beşinci yüzyılda ayrı bir kale şehri olarak gözlemlendiği, İstanbul'un fethinden sonra Galata ahalisine verilen *ahid-nameden* ve güncel kayıtlardan da anlaşılır.⁶

Gazelde İstanbul ve Galata ikilisinin bir motif olarak kullanımını bu Farsça beyti ve aşağıda değerlendireceğim Türkçe bir gazelinin *makta* beyti ile Avnî başlatmış gibi görünmektedir; en azından bu motifin gazelde belirışinde bu beyitleriyle öncülük etmiş olduğu düşünülebilir. Bir dönem karşıtlık ilişkisiyle beliren İstanbul/Galata ikiliği, Osmanlı Türkçesi yazınında yer edecektir. Aşağıda ayrıntılı olarak değinilen iki nazire zincirinde bu ikiliğin kurgulanışı konusunda ipuçları bulunmaktadır.⁷ Bu gazeller gerçekçi İstanbul ya da Galata betimlemeleri içermese de Anadolu'da gazelin fetih sonrası gelişimi, gerçek yer adlarına yer veriş yoluyla yerelleşmesi gibi yazınsal eğilimleri yansıtır. Aşağıda göreceğimiz gibi İstanbul/Galata ikiliği gazel biçiminde şehir güzelliklerinin ötesine gitmiş, gazelin ana konusu olan ikilikleri yansıtmak için kullanılmıştır.

Ancak gazelde bu ikilik zaman içinde İstanbul lehine çözülecektir. İstanbul on altıncı yüzyıldan sonra da Türkçe gazel ve kasidelerde artan bir biçimde ele alınacakken, Galata bu yüzyılın ortalarından sonra gazelin konusu olmaktan çıkacaktır. Galata'nın gazelden bu düşürülüşünü irdelemek ayrı bir konudur ve İstanbul ve Galata ikilisinin gazelde ele alınışı, aralarındaki koşutluk ve karşıtlık ilişkilerinin gazelin hayal dünyası içinde nasıl konumlandırıldığını incelemek bu makalenin sınırlarını belirler. Galata, gerçekçi betimlemeler yoluyla olmasa da şiirsel bir imge olarak belli bir dönem boyunca İstanbul tahayyülünü bu koşutluk ve karşıtlık ilişkileri yoluyla belirlemiştir.

3 Kâfir imgesi konusunda bkz. Matthias Kappler, "The Beloved and His Otherness: Reflections on Ethnic and Religious Stereotypes in Ottoman Lyric Poetry," *Intercultural Aspects in and out of Turkish Literature*, der. Matthias Kappler (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 2006), 38-47; Süreyya A. Beyzâdeoğlu, "Divan Şiirinde Kâfir ve Frenk," *Yedi İklim* 9, no. 61 (1995): 52-59 ve Recep Demir, "Osmanlı Şiirinde Öteki ve Başkası Olarak Kâfir İmgesi," *Turkish Studies* 8, no. 8 (2013): 431-445. Bu çalışmalarda genelde imge tarihsellik dışı bir açıdan ele alınmış ve şiirde kâfir ve/ya Frenk kelimelerinin hangi bağlamlarda geçtiği bazı şiir örnekleri üzerinden incelenmiştir. Bu beyitte "Efrenç" kelimesinin neyi imlediği çok açık olmasa da kastedilen bugün Avrupa olarak adlandırılan bölgenin doğusu olabilir. Genelde Zerdüşti dinine inananları imleyen "gebr" ise burada geniş bir yorumlamayla "kâfir" anlamında ölçü gereği kullanılıyor.

4 Gazel türü keskin kurallara bağlı olmasına karşın beldeleden beldeye, zamandan zamana ve dilden dile geçtikçe biçim, imgelem ve değişimceleser açısından her yazın türü olarak değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler bu yazının konusu olmasa da, bu yerleşmenin benzetme ve değişimceleser açısından bir örneği olarak bkz. Gönül Tekin, "The Motif of 'Cypress-River-Beloved One-Garden' in Nevâî's and Ahmed Paşa's Poetry and its Archetype," *Oriente Moderno* NS 15, no. 2 (1996): 463-483.

5 Türkçe konuşulan bir ortamda Arapça, Farsça ve diğer dillerdeki gazeller nasıl ayrı etkiler yaratıyordu? Değişik bir dile, yani Türkçeye yerleşmesi keskin ölçü ve uyak kuralları olmasına karşın gazelin okurlar/dinleyicilerce deneyimini başkalaştırmış olmalıdır. Bu değişikliklik bir alımlama estetiğinin parçası olarak ayrı çalışmalar gerektirir.

6 Bu ikili kavrayışla ilgili olarak bkz. Çiğdem Kafescioğlu, *Constantinopolis/Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital* (Pennsylvania: Pennsylvania University Press, 2009), 176-177. Kafescioğlu ikiliğin Katolik Galata ve Ortodoks Kostantiniyye olarak fetihten önce de var olduğunu belirtir. Ahidname için bkz. Halil İnalıcık, *Essays in Ottoman History* (İstanbul: Eren Yayınevi, 1998), 275-276.

7 Bu ikili düşüncesini bugün de varlığını sürdürmektedir. Değişik bağlamlarda değişik karşıtlıkları içermişse de ayrı bir kadı tarafından yönetilmesi, daha sonra ilk modern belediyenin Galata'da biçimlenişi Galata'nın İstanbul'dan ayrılığını gösterir. İstanbul/Galata ikilisinin on altıncı yüzyıl sonrası belirimleri bu yazının çerçevesi dışındadır. Galata'nın Osmanlı yönetimi altındaki ilk 150 yılı konusunda bkz. Kerim İlker Bulunur, *Osmanlı Galatası (1453-1600)* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014), özellikle bkz. 189-233. Bu ikiliğin on dokuzuncu yüzyıldaki algılanış ve sergilenişi konusunda bkz. Mehmet Kentel, "Assembling 'Cosmopolitan' Pera": An Infrastructural History of Late Ottoman Istanbul" (doktora tezi, University of Washington, 2018), 136-141.

Bir İkilik Kurgusu: İstanbul/Galata

İki şehrin öyküsünün daha yaratıcı bir şiire yedirme, şiirselleştirme etkinliği olarak yer aldığı beyitlere geçmeden Galata'nın manzum bir yapıtta ele alınışına bakalım. Galata, manzum Türkçe bir anlatıda bildiğim kadarıyla ilk defa *Hevesname*'de "tanımlanır."⁸ Tâcizâde Câfer Çelebi 1493 yılında, fetihten kırk, maiyetinde olduğu II. Bayezid (hük. 1481-1512) ile 1481 yılında İstanbul'a gelişinden on iki yıl sonra tamamladığı 3.732 beyitlik mesnevisinin girişinde, İstanbul'un doğasını, anıtsal eserleri ve din açısından önemli semtlerini kısa tablolar halinde ele alan 311 beyitlik kısa ancak önemli bir betimlemesini yapar. Anlatının girişinde Sultan Bayezid hakkında kısa bir övgüyü "Vasf-ı Hittâ-i İslambol" başlığı altında, şehri sultan için surlarla çevrili bir taht olarak tanımlayan on sekiz beyitlik bir giriş izler. Üç beyitlik bir "Hasb-i Hal-i İskele" kısmından sonra

*Ana karşı yine bir şehr-i vâlâ
Fezâsi dil-guşa adı Kalâtâ (125)⁹*

beytiyle, İstanbul sur içindeki önemli noktalar ele alınmadan önce iskeleden (belki de Yemiş İskelesi?) Galata gözlemlenir ve "Sıfat-ı belde-i Galata" başlığı altında Galata "başka bir yüce şehir" olarak anlatılır. Bu on bir beyitlik kısa sunumda Galata yüksek binalarıyla, "Firengin" putlarıyla süslenmiş gururlu ve kibirli bir kent olarak betimlendikten sonra, bu durumun Galata'nın İstanbul'a "hased" ederek yükselmesi, bu hırsla kulelerine alem dikmesi, burçlarını yanyana dizmesi sonucunda gerçekleştiğini anlatıp:

*Ana karşı düşmek böyle her gâh
Ne haddündür diyü kesmiş deniz râh (135)*

diyerek denizin bu haset içinde yükselme, İstanbul'a erişme çabasının önünü kestiği bildirilir. Böylece on bir beyitlik Galata kısmı, "Bâz-geşt-i vasf-ı İslambol" alt başlığıyla İstanbul'un tanımlanmasına bir girizgâh oluşturur. Bu açıdan Câfer Çelebi Galata'yı İstanbul'u kısıkanan bir türedi kent olarak betimlemekten çok Galata'yı araçsallaştırarak İstanbul'u ön plana çıkarılmaktadır.¹⁰ Galata'nın kendisinden daha geniş ve daha yüksek binalara sahip olan İstanbul'a karşı kıskançlığı Câfer'in İstanbul güzellemesine başlangıç oluşturur. Câfer'e göre, İstanbul, Galata'nın bu çabalarının farkında bile değildir:

*Bu ammâ bir âzîmü's-şânı dehrün
Baş indürmez burûcundan sipihrün (136)¹¹*

Yani, "ama İstanbul evrenin yücelikle tanınan şehridir, başını göklerin surlarından aşağı indirmez," diyerek İstanbul'un Galata'nın kendisine yetişme çabalarından habersiz olduğunu belirtir. Câfer'in ünlü İstanbul betimlemesinin şiirsel bir betimlemeden öte kurgusal olarak da belirli yaklaşımlar yansıttığını gösteren bu küçük örnek, Galata ve İstanbul'un bu dönemde iki kale kent olarak algılanmış oldukları bir alt/üst ilişkisi içerisinde dile getirilmektedir. Câfer için bu kentlerden Galata, ne denli zevk ve safahat içinde mamur ve gelişmiş olsa da kendisine nazire düzdüğü İstanbul'un yamacına bile gelemez.

Câfer'in Galata'yı güzel ancak İstanbul'un karşısında yetersiz bir şehir olarak kurgulayışı anlatı türü bir manzumede dile getirilmektedir ki temsil söz konusu olduğunda manzum anlatılarla gazeller arasında önemli ayrımlıklar vardır. Mesnevi ve kasidede betimlenen gerçeklik kurgularıyla, özneyi belli bir kurgusal evren bağlamında, deneyimlenen gerçekliğin ötesinde konumlandırılan Osmanlı gazeli, İstanbul'u ve Galata'yı da bu kurgusal evrenin göstergeleri

⁸ Tâci-zâde Câfer Çelebi, *Heves-name: İnceleme, Tenkitli Metin*, haz. Necati Sungur (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006). Beyit numaraları bu yayına gönderme yapmaktadır.

⁹ Ibid., 168.

¹⁰ *Hevesname*'den yaklaşık bir yüz yıl kadar sonra yazılmış olması gereken Defterzâde Ahmed Cemâlî'nin (ö. 1583) İstanbul şehrengizinde şöyle bir beyit bulunur: "San ak deryâ durur ol şehr-i zibâ / Firengistândur anda Galata." Ahmed Cemâlî, Galata'yı İstanbul'un çeşitli semtleri arasında bir beyitle anar; İstanbul'un bir parçası olarak ele alır ve Firengistan olarak nitelendirir. Bkz. Aysun Eren, "Defterdâr-zâde Ahmed Cemâlî'nin 'Metâlî-i-i Cemâlî' ve 'Şehr-engiz-i İstanbul' Adlı Eserleri: İnceleme, Metin" (yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2012), 223.

¹¹ Sungur, *Heves-name*, 169.

136 olarak kullanır. Ancak bu kullanım ister istemez iki şehir konusunda var olan düşüncümleri de yansıtabacaktır. Bu açıdan mesnevi ve gazel, daha doğrusu anlatı ve gazel arasında imgeler dolayımında bir iletişim söz konusudur. Anlatı betimlemelerini gazelin imgeleri yoluyla örer.

Anlatı ve gazel arasındaki bu iletişimi yansıtmak için Galata ve İstanbul arasındaki gerilimi ele alan hiciv tarzı iki şiirin etrafında örülmüş ve birçok makalede de göndermelerde bulunulmuş iki anlatıya kısaca değinmek istiyorum. Bunlar Galata'nın gazelde kullanımını değerlendir-memize yardımcı olacak ipuçları içermektedir. Bu anlatılarda Galata daha tehlikeli, farklı bir nitelik kazanır. İlkinde Pîrî Paşazâde Mehmed Çelebi ve Aşçızâde Hasan Çelebi'yi kılık değıştiren Galata'ya geçtiklerinde gören şair Mahremî şu beyti söyler:

*Galata'ya sanem seyrine gelmiş
Sitanbul'dan iki din ulusu*

Bu iki din "ulusu"nun güzelleri—*sanem*, yani put, burada Galata'nın güzelleri gibi ikonaları da imliyor—seyretmek için Galata'ya geçtiklerini belirten bu beyit yaygınlaşınca Mahremî o dönemdeki görevinden alınmış ve ancak özür diledikten sonra tekrar görevini geri alabilmiştir.¹² İkinci anlatıda ise o sırada daha yaşlı olduğu anlaşılan Mesihî, şair Şem'î ile Galata'da bir kiliseyi ziyaret ettikten sonra yazılmış bir kıta söz konusudur:

*Galata'da Mesihî bir deyre varmış
Meğer Şem'î anunla bile gitmiş*

*İşidenler galat idüp didiler
Mesihî kiliseye mum iletmiş¹³*

Bu iki anlatıdan ilkinde iki paşanın kılık değıştirmiş olduklarının belirtilmesi ve bu konuda onlara şiir yoluyla takılan şairin cezalandırılması, Galata'ya gitme eyleminin belli kesimden kişiler için pek de onaylanan bir eylem olmadığını dile getirmekten çok, oraya ne nedenle gidildiğini sorunsallaştırmaktadır. Diğer anlatıda ise mahlası mum anlamına gelen Şem' kelimesinden türetilen ve yakışıklı genç bir şair olan Şem'înin ve Mesih kelimesini mahlas edinen Mesihî'nin mahlaslarıyla bir söz oyunu amaçlanmaktadır. Mesihî bir kiliseyi ziyaret etmiş, güzel bir delikanlı olan Şem'î'yi de kilisede dikmek üzere mum olarak yanına almıştır. Ancak yine de bu "galat"ı, ya da latifeyi bu makalenin amacı açısından önemli kılan bu iki şairin, İstanbul'da değil—yoksa İstanbul'da da kiliseler bulunmaktadır—Galata'da bir kiliseye gitmeleridir ki yine Galata ve İstanbul ayrımını vurgulamasıdır. Önceki örnekte de güzellerin yalnızca Galata'da bulunduğu düşünülemez.

Galata'nın güzelliğine karşın İstanbul'la olan yarışı kaybedişinin Câfer tarafından vurgulanması ve şüara tezkirelerinden alınan kısa anlatılarda bu beldenin bir güzeller ve kiliseler diyarı olarak sergilenişi, ayrıca en azından belli kesimden kişiler için gidilmesi pek hoş görülmeyen yerler olarak sunulması, bu makale için tarihsel bir sınır da çizer. Galata bu tür düz yazı anlatılardan olmasa da manzum anlatılardan on altıncı yüzyılın ortalarından başlayarak yavaş yavaş çekilecek, yerini Boğaziçi ve semtlerine bırakacak ve bu iki şehir arasındaki gerilim belki de on dokuzuncu yüzyıla kadar uyuyakalacaktır.¹⁴ Tabii on dokuzuncu yüzyılda Galata'nın yükselişi ve daha sonra düşüşü ayrı bir hikâyedir.

İki Şehir Bir Belde

Fetih sonrası yazılmış, erken dönem şiirlerden bir murabada İstanbul ve Galata konusunda Câfer'in şiirine yakın bir tanımlayış bulunur. Aynî (ö. 1494) adlı şairin yedi kıtalık bu murabbasının tek yazımı 1512 yılında derlenmiş olan Eğridirli Hacı Kemal'in *Câmi'ün-nezâir* adlı derlemesinde yer alır ki şairin ölüm yılını göz önünde bulundurursak bu murabbanın

12 Mustafa Özkan, "Edirneli Nazmi ve Türki-i Basit Hareketi," *İlmi Araştırmalar* 5 (1997): 233–246, özellikle 233–234.

13 Mustafa Ali, *Kühül'ahbar'ın Tezkire Kısmı*, haz. Mustafa İsen (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994), 235.

14 Galata her ne kadar gazelden çekilmişse de şüara tezkirelerinin yansıttığı kadarıyla şairlerin hayatlarında ve hiciv türü manzumelerde yerini korumuştur. Tezkirelerde Galata ile ilgili bölümler konusunda ayrıntılı bir tarama çalışması için bkz. Murat A. Karavelioğlu, "Şüara Tezkirelerinde Galata Tasvirleri," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 50 (2014): 65–95.

*Heves-name'*den daha önce kaleme alındığını düşünebiliriz. Aynî, her kıta sonunda “Revnâki bu kâ'inatun şehri-i Kostantin'dedir” mısrasının yinelendiği bu şiirinde, binaları su ve toprak üstünde olsa da kendisinin cennetin üstünde ya da hemen altında yer aldığını belirttiği Kostantin'in şehrinde bu âlemin bütün güzelliklerinin bulunduğunu vurgular. *Revna*k sözcüğüyle hem Tanrı tarafından hem insan tarafından yaratılmış olan güzellikler vurgulanmaktadır. Sultan Mehmed döneminde yazıldığı anlaşılan şiirde İstanbul yedi tepesiyle, camileriyle tanıtılırken tam göbek kıtasında ayrı bir konu dile getirilir: İstanbul iki farklı dünyanın deneyimlenebileceği bir yerdir:

*İki âlem görmeği fikr ider isen cân-ile
Var Kalâtâ şehrine deryâyı geç seyrân-ile
Bâde vir de ömri nûş it bade-i hûbân-ile
Revnâki bu kâ'inatun şehri-i Kostantin'dedir¹⁵*

Aynî burada “eğer İstanbul sana yetmezse ve diğer evreni de görmek istersen Galata'ya geç,” demektedir. İki âlem kavramı akla bu dünya ve öteki dünyayı getirirse de Galata'daki diğer âlem, güzellerin katılımıyla gerçekleşen bir içki âlemi olarak kurgulanır ve “Darü'l-İslam” olarak İstanbul'un farklılığını da imler. Öteki dünyaya bir mecaz olarak tanımlanan Galata Kostantin'in şehrinin “revnak”larından olsa da Galata'nın İstanbul'un değerini anlamamızı sağlayan farklı bir “âlem” olarak düşünüldüğü ortadadır. Bu ikilik gazelin kurguladığı dünyanın bağrında yatan din ve küfür arasındaki gerilimi de yansıtarak Galata'yı gazelin dünyası olarak sergiler. Ne de olsa hayat suyu “küfr” evreninde, karanlık evrende bulunur. Yasaların daha gevşek uygulandığı bir yer, yani zevk ve eğlence yeri olarak tasarlanan Galata, “kâfir” olarak betimlenen ve gazel türünün etrafında döndüğü sevgilinin yeri olarak gazelin de yerleştiği, dinsel olanın karşısına dünyeviye çıkaran meyhaneyi imler.

İstanbul mu Galata mı?

Örneklere de görüldüğü gibi, İstanbul'un fethinden sonra Türkçe anlatılarda ve şiirde özel bir yer olarak algılanan Galata, şiire İstanbul ile gerilimli ilişkisi içerisinde, İstanbul'u imleyen merkezi bir öge olarak girmiştir. Şiirde ele alınışı II. Mehmed'in Farsça beytinin de yansıttığı gibi fetihten hemen sonra başlamıştır. 1533 yılında derlenmiş olan Edirneli Nazmi'nin *Mecma'u'n-nezâ'ir* adlı nazireler mecmuasında İstanbul ve Galata'nın karşılaştırılarak konu edildiği iki nazire zinciri bulunur.¹⁶ Bu derlemede bulunan, yalnızca İstanbul'un konu edildiği sekiz gazel ise belli bir nazire zinciri içinde yer almazlar. İki nazire zincirinden “yana” redifli şiirleri derleyene odaklanarak, şehrin şiire nasıl yedirildiği ve tarihsel bir olgu olarak da İstanbul ve Galata'nın şairlere ne tür şiirsel olanaklar sağladıkları gösterilebilir.

On beşinci yüzyıl sonu ve on altıncı yüzyılın başında, büyük bir olasılıkla Avnî'nin açtığı yoldan giden şairler, İstanbul ve Galata'nın hikâyesini şiirde ya bir bütün olarak ya da birbirine rakip olarak yorumlamışlardır. Rekabet olgusuna geçmeden önce bu iki şehrin birlikte tek bir belde olarak kavranışını yansıtan örnekler bakalım ve Matrakçı Nasuh'un *Beyan-ı Menazil-i İrakeyn* eserinin yazma nüshasında bulunan İstanbul haritasını anırtır bir biçimde İstanbul ve Galata'yı birbirini tamamlayan iki şehir bir belde olarak kavrayışta sözü müderris Nihânî'ye bırakalım:

*Ey Nihânî görmek istersen güzeller kânını
Gâh İstanbul'a gel, git geh Kalâtâ'dan yana (178/6)¹⁷*

15 Aynî'nin murabbasının tam metni için bkz. Hatice Aynur, “İstanbul in Divan Poetry,” *Acta Viennensia Ottomanica*, haz. Markus Köhbach, Gisela Prochazka-Eisl, Claudia Römer (Vienna: Institut für Orientalistik, 1999), 43-50, murabba metni 44, n. 17, ayrıca bkz. Asaf Halet Çelebi, *Divan Şiirinde İstanbul* (İstanbul: Halk Basımevi, 1953), 7. Bu şiirin ikilik açısından kısa bir yorumu için bkz. Kafescioğlu, *Constantinopolis/İstanbul*, 175-176.

16 Edirneli Nazmi, *Mecma'u'n-Nezâ'ir: İnceleme, Tenkitli Metin*, haz. Fatih Köksal (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017), erişim tarihi 4 Ağustos 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195954/mecmaun-nezair-edirneli-nazmi.html>. Bu nazire zincirinde Kemâl-i Zerd'e atfedilen bu gazel dışındakilerde Galata söz konusu edilmez. Bu kaynaktan alınan gazeller, yayına hazırlayan tarafından gazel ve beytlere verilen numaralarla gösterilmiştir.

17 *Ibid.*, 129.

138 “Güzeller” madeni olarak iki şehir anılır, şair ya Galata’ya ya da İstanbul’a giderek bu güzelleri görebilecektir; önemli bir nokta İstanbul’un “gelinecek” Galata’nın ise “gidilecek” bir yer olarak tanımlanmaları yoluyla Nihânî’nin iki şehrin ortasında durduğunun belirtilmesidir. Bu iki ayrı şehir keşfedilecek güzelleriyle gidilip gelinebilecek tek bir belde oluşturmaktadırlar. Ayrıca fetihten 1530’lara kadar İstanbul’u hedef alan birkaç “yana” redifli gazelde de bu iki şehir bir arada diğer önemli Osmanlı kentlerine rakip tek bir belde olarak görülür. Örneğin Vecihî, bir gazelinde Edirne ve Bursa güzellerini güzelledikten sonra:

*Seyr iden kişi Gelibolicek’ün dilberini
Bakmadı her göz Sitanbul ü Kalatâ’dan yaña (180/4)¹⁸*

diyerek Gelibolu güzellerinin bu iki şehirden oluşan beldedekilerden daha güzel olduklarını belirtir.

Bu makalede ele alınan “yana” redifli gazeller arasında yer alan Revanî’nin naziresinde ise Galata ayrı bir dünya olarak kurgulanmıştır:

*Rind iseñ meyli koma câm-ı musaffâdan yaña
’Ârif iseñ götür ayağı Kalatâ’dan yaña (176/1)*

*Mülk-i Rûm içre Frengistân’ı görmek isteyen
Seyre geçsün dâyimâ ol şehri-ra’nâdan yaña (176/2)¹⁹*

Bu beyitte Galata açık bir biçimde Mülk-i Rum içinde Frengistan olarak kurgulanan bir belde-dir; ancak rindlerin bu mülkteki diğer beldeleri bırakıp saf şarabı içebilecekleri, bunu takdir edebilecek kişiler olan ariflerin kadehlerini kapıp gidecekleri bir belde. Câfer’in anlatisıyla bu anlatı arasındaki zıtlık iki şair arasındaki ayrı düşünüşü gösteriyor olabilir; öte yandan burada asıl fark betimleme amaçlı mesnevi ve duyumsal gazel arasında bulunmaktadır. Yani manzum anlatı İstanbul’u Galata karşısındaki üstünlüğünden dem vurarak ön plana çıkarırken, gazelin tasavvuf imgelemine dayanan mantığı bağlamında hakiki “mâna”yı imleyen mecaz olarak Galata ön plana geçmektedir. İstanbul zahidi gösterirken Galata aşığı gösterir.

Daha önce alıntılıdığım beytinde Nihânî bu nazireler silsilesine İstanbul’u da dahil eder. Aslında Nihânî’nin yek ahenk gazelinde bir hikâye vardır. İlk beyitte şair Ayasofya’da melek gibi bir güzele rastlar, güzel sarhoş gözlerinden oklar atarak aşıkla hemen kavgaya girer; bu noktada Galata ortaya çıkar:

*Dilerem ber-dâr ola zülfine dildârın rakib
Bakasın görem nezâketle Kalatâ’dan yaña (178/3)²⁰*

“Umarım rakibim gönül çelen sevdiğimin saçlarında asılır, Galata’dan yana bak da göreyim,” düz anlamını veren bu beyti tam olarak kavrayamadıysam da, bir sonraki beyit, nazire zincirindeki birçok gazelin yeniden ele aldığı, güzel kayıkla Galata’ya geçerken kayığın hilale, güzelin ise Nihânî’nin gazelinde güneşe benzetildiği, ay ve güneşin biraraya geldiği bir mahşer görüntüsü sunar:²¹

*4. San hilâl ile mukârîn oldı gökde âftâb
Keştiye binüp yüriye yâr deryâdan yaña*

Bu on iki gazellik nazireler silsilesinin yedisinde İstanbul’a “Galata’dan yana” deyişiyle bir ima bulunsa da İstanbul ile doğrudan bir karşılaştırma yalnızca Nihânî’nin gazelinde ve mecmuanın derleyicisi Nazmî’nin bir naziresinde bulunur:

¹⁸ Ibid., 129.

¹⁹ Ibid., 128.

²⁰ Ibid.

²¹ Bu gazelde Nihânî’nin İstanbul içinde sevgiliyi gördüğü yer olarak Ayasofya’yı seçişi de anlamlı olabilir. Namaz kılanların görüş alanı dışındaki mozaiklerin üstü örtülmediğinden, Nihânî’nin bu mozaiklere gönderme yaptığı düşünülebilir. Ayasofya’nın camiye döndürülüşü ve mozaikler konusunda bkz. Gülru Necipoğlu, “The Life of an Imperial Monument: Hagia Sophia After Byzantium,” *Hagia Sophia From the Age of Justinian to the Present*, haz. Robert Mark ve Ahmet Ş. Çakmak (New York: Cambridge University Press, 1992), 195–225, mozaikler konusunda bkz. 204.

*Geçme İstanbul'dan istersen eger Nazmî huzûr
Geç safâ câmunı çek sâfî Kalatâ'dan yana (188/5)²²*

Bu oyunlu beytinde Nazmî “huzur istiyorsan İstanbul’u bırakma, geç Galata’ya, safâ kadehi Galata’da içilir,” diye bildiriyor. Bu beyitte “geçme” kelimesini düz anlamıyla düşünürsek, “Nazmî huzur istiyorsan İstanbul’dan geçme, İstanbul’u bırak, Galata tarafına geç ve oradaki saf şarabı iç,” olarak da anlaşılır.

Aynı Belde: İstanbul ve Galata

Bu noktada Avnî’ye, İstanbul fatihine dönersek, seksen dört kadar manzumenin bulunduğu küçük divanında İstanbul ile ilgili iki gazel ve bir Farsça beyit ilk bakışta göze çarpar ki bunlar bildiğim kadarıyla İstanbul’u gazele getiren ilk örneklerdendir. Yukarıda verdiğim Farsça beyitte Avnî, yani II. Mehmed, Galata ve İstanbul’u Frenk “gâvur”unun bir benine vermeye razıdır. İki gazelinde ise Galata sevgilinin, o Frenk güzelinin bulunduğu yerdir ve İstanbul’a karşı olarak yer alır. Divanda altmış birinci gazelde Galata’yı görenin gönlünde cennet arzusunun yok olacağını, o güzeli görenin de selvi ağacına artık bakmayacağını söyleyen şair sultan daha sonra gazeline şöyle bir yön çizer:

*Bir frengi şiveli İsa’yı gördüm anda kim
Lebleri dirisidür dir idi İsa’yı gören (61/2)*

*Akl ü fehmin din ü imanın nice zabt eylesün
Kafir olur hey müselmanlar o tersayı gören (61/3)*

*Bir firengi kafir olduğun bilürdi Avniya
Belün ü boynunda zünnar ü çelipayı gören (61/5)²³*

Avnî Galata’da nefesiyle Nuh’un oğlu Sam’ı dirilttiğine inanılan İsa peygamber gibi nefesiyle insana can verebilecek bir güzel gördüğünü, o güzel delikanlıyı görenin din ve imandan çıkıp “kâfir” olacağını söyler ve gazeli “Avnî, o güzelin belindeki rahip kuşağını ve sallanan haçı gören onun yabancı bir kâfir olduğunu anlardı,” diyerek bitirir. Bu sözler İslam dininin önderi olmasa da bir temsilcisi konumundaki bir Müslüman yöneticiye yaraşır sözler olarak algılanmayabilir. Üstüne üstlük divan yayımında on dördüncü gazelde—ki çok güzeldir ve iyi bilinir—Avnî daha da ileriye gider ve İstanbul ve Galata’yı şaşkırtıcı bir karşıtlık ilişkisinde ele alır:

*Avniya kılma güman kim sana ram ola nigar
Sen Sitanbul şahiyisen ol Kalâtâ şahıdur (14/5)²⁴*

Bu beyitte İstanbul ve Galata iki sultanın hükümdarlığında iki ayrı ve de rakip şehirdir. Güzel şiiirde geçen *mülk-i Efreng’in* şahıdır, aşıklarını gözleriyle öldürür, dudaklarıyla can verir, Hristiyanıdır, aşıklarını mahveder. İstanbul ve Galata iki sultan altında iki eşit beldedir. Avnî’nin bu güzelin kendi arzularına ram olması diye boş bir düşünceye kapılmaması gerekir; çünkü eğer kendisi İstanbul’un şahı ise bu güzel de Galata’nın şahıdır. Ayrı ve belki de daha doğru bir okuyuşta ise, Avnî sevgilinin kendisine ram olacağından kuşku duymamalıdır; ikisi de sultandırlar ve sevgilinin dehşetengiz tanımlanışı adalet ve koruyuculuğuyla tanınan İstanbul sultanıyla bu sevgiliyi bir karşıtlık ilişkisinde birleştirir. Yalnızca aynadaki yansıması kadar, onlar gibi ayırdırlar yaratılanlar dünyasında; yoksa bir arada yaratıcının birliğini gösterirler.

Avnî’nin bu beyti bu çalışmanın başında ayrı ayrı ve bir arada nasıl tahayyül edildiğini yine beyitlerle örneklendirdiğim İstanbul ve Galata’yı benzetme yoluyla karşılaştıran bir beyittir. Bu açıdan da yazının en başında ele aldığım iki konuyu değerlendirmemizi sağlar. Evet Anadolu Türkçesi ile dillendirilen İslam kültürünün kaynaklarına göndermelerde bulunan gazelde İstanbul bir imge olarak belirir; dile getirilir ancak İstanbul tahayyül açısından bir

²² Köksal, *Mecma’u’n-Nezâ’ir*, 131.

²³ Doğan, *Avnî (Fatih) Divânı*, 27.

²⁴ Ibid, 6–7. Doğan bu beyti “Señ Sitanbul şahısuñ ol [da] Kalâtâ şahıdur” olarak okumuştur.

140 sorun değil bir başka benzetme olasılığı olarak yer almaktadır. Bu gazel türünün gerçekliği soğuran, aşkın bir gerçekliğe aşıl原因 dönüştürücü gücüyle ilişkilidir. Çoğunlukla da, on beşinci yüzyıl sonu ve on altıncı yüzyıl başında Galata ile bir ikili ilişki içinde kurgulanır. Bu ikili ilişkide Galata ötekini yansıtmakta kullanılırken, İstanbul şiirin öznesinin, aşğın konumlandığı yerdir.

Kale şehirler olarak İstanbul ve Galata'nın fetihten hemen sonraki konumları, önce II. Mehmed için İslam şiirinde çokça bulunan şairin tanrısal aşkın basamaklarından birisi olan "küfre kapılması" imgesini yeni bir bağlamda değerlendirme, daha doğru bir deyişle "tazeleme" olanağı sağlamıştır. Kısa bir dönem boyunca Galata şair için benzetmeler dünyasında, aranan hazinenin bulunduğu "harabat," meyhane eğretilmesinin yer aldığı belde olur ve manzum anlatıların aksine, gazelde İstanbul'un ötesine geçer. Belli bir lirik anlatıyı, belli bir gazeli kurgulayan şairler artık hep Galata'ya gitmek isteyecekler, zühdün, ibadetin yeri olan İstanbul'u hakiki aşka ulaşma yolunda bir engel olarak kullanacaklardır.

Meyhaneleriyle, ikonalarla süslü kiliseleriyle, Hristiyan güzelleriyle Galata gerçekten de şarap içilebilecek, özgürce güzel seyrine çıkılabilecek başka bir âlemdir. İstanbul'un karşısında, göz dolduran bir üçgen şeklinde bu küçük şehir bir arzu nesnesi olarak yükselir. Bir arzu nesnesi olarak gazelde on altıncı yüzyıl başlarında İstanbul'dan daha fazla yer tutuşu tezkirelerde verilen hicivlerle ve manzum anlatılardaki betimlemelerle de karşılaştırıldığında ortaya çıkan odur ki şiir, şehrin tahayyülünden çok var olan şiirsel imgeleri genişletme yolunda bu iki şehir arasındaki ilişkiyi kullanır. Gazelerde Galata'da karşılaşılan Frenk güzellerinin yansıması İran gazeline acımasız Türk güzelinin yansımasıyla benzerlikler ve ayrılıklar gösterir. Frenk güzeli fetihten sonra bir nesne konumuna indirgenerek gazel türünde ortaya çıkar ve gazel geleneğinde yer alan kâfir imgesi Hristiyanlık imgeleriyle, haç, zünnar, cübbe, gibi öğelerle betimlenerek "şeriat" dışı olanı, "tarikat" yolunda karşılaşılan gizemli, tahrip edici işaret ve engelleri imler. Öte yandan ehl-i aşkın, aşk erenlerinin tanrısal aşk yolunda bu engelleri yaşamaları, küfrün içinden geçerek hayat suyuna ulaşmaları gerekir. Bu dünya işte o karanlıklar ülkesidir; bu ülkede şeriatın çizdiği yoldan gazel çerçevesinde çıkılarak eğitilmiş seçkinlere bu dünyanın baştan çıkartan işaretleri daha şiddetli bir biçimde hissettirilir. Galata bu işaretlerin yoğunlaştığı bir belde olarak şiir oyununa girer.

Fetih öncesi Türkçe şiirde bu dönemde ortaya çıktığı biçimiyle yeri olmayan kâfir imgesi fetih İstanbul'unda hız kazanan bir imge mi olmuştur? Nesneleştirilen Hristiyan güzeller (sanemler, putlar, ikonalar) her ne kadar İstanbul kale şehrinde de bulunabilse de doğallaştırılan yerlemleri olarak Galata seçilmiştir. Galata'ya İstanbul(lun)un üstten bakışı hem gerçek bir deneyim olarak İstanbul'dan bakıştır hem de gazelde din kurallarına bağlı yaşayan "zahid"i imleyen İstanbul'un diyanetinden diyar-ı küfre, Tanrı'nın işaretlerinin bulunduğu mecazlar beldesi Galata'ya, "ben" in kendisiyle sınırdığı "öteki" ne yönelen gazel şairlerinin bakışıdır.

Galata-İstanbul gazellerinin ortaya çıkışından birkaç on yıl sonra şehrengizlerde Hristiyan güzeller bir istisna olarak belirecek ve şairin bakışı bu kez pazar yerine çevrilecektir. Bu da aslında İslam yazın kültürlerinde çokça bulunan bir imgenin Osmanlı şehirlerinde tazelenmesinin bir evresidir. Ancak Galata'nın ve güzellerinin on altıncı yüzyıl ortalarından başlayarak gazelden usulca çekilişini açıklamaya yetmez. Bu makalede bu konuda ancak birkaç örnek sunabildim. II. Mehmed'in Hafız'ın beytine cevabında bulunan şiirsel eylem, şehirlerin şairler için nasıl kışkırtıcı hayaller sunduklarını, ancak bu şiirlerde şehirler hakkında kurulan hayallerin nasıl düşünsel dünyada soğurulup imgelemede şehirlerden bağımsız bir hayat kazandıklarını da tartışmak gerekir. Ama bunlar daha başka bir tartışmanın meselesi, benim burada yalnızca sınırlı bir yaklaşımla yakın okumaya çalıştığım gazelin bir adım ötesine geçecek yazın tarihi çalışmalarının konusudur ve bu makalenin sınırını aşar.

Şairin Bakışı

Bu noktada tez elden genel bir sonuca varmak yerine, Ravzî adlı çok ilginç bir şairin "yana" redifli nazireler arasında yer alan gazelinden bir beyti ile konu daha da çetrefilleştirilebilir:

Hakkında çok az bilgi bulunan, dönem kaynaklarında adı geçmeyen olağanüstü ilginç bir erken on altıncı yüzyıl şairi olan Ravzî, İstanbul ehlinin eblehliğinden bahsederken hem zahidleri, yani dini düz anlamlara ve eylemlere yaslanarak yaşayanları hem de gerçek İstanbulluları kastederek “sûfi”lere seslenir ve onları rindlerle birlikte Galata’ya geçmeye davet eder.²⁶ Şairlerin tahayyülünde İstanbul’un Osmanlı erkinin hüküm sürdüğü, şeriatın kurallarının birebir olarak uygulandığı bir belde olarak belirmesi söz konusu gibidir ki buna yüzyıllar boyunca tezkirelerde Galata’nın ele alınışı bir ayna tutuyor olabilir.

Şairler tarihsiz ve tekrara yönelik gazel türünde gemenemez bir biçimde yaşantıları, şehirleri ve insanlarını imgeler yoluyla, bu imgeleri de dönüştürüp geliştirerek şiirin oyununa meze eder. İstanbul, gazele Galata ile azim bir biçimde girdiyse burada İstanbul’un gölgesindeki bu küçük şehrin kışkırttığı düşünce, arzu ve eylemlerin bir öyküsü bulunmalıdır. Bu iki şehrin tarihin bu döneminde şiirde birbirine eklemlenen öyküsü, bir başkalaştırma, ayrı görme ve gösterme, öteleme öykülerinin tümünün imlediği arzu, bağlılık ve bağımlılık öyküleri ile de ilişkilidir. On dokuzuncu yüzyılda Galata, Sirkeci üzerinden İstanbul’a büyük bir giriş yaptığında, gazelin imlediği İstanbul’dan Galata’ya yöneltilen yüklü bakışlar yön değiştirmiştir. Bu bakış değişikliği, Galata’nın şiirin konusu olmaktan çıkışı, İstanbul’un şiirde yerleşmesi aslında on altıncı yüzyıl ortalarından belki de Melchior Lorichs’in Galata tepelerinden sunduğu bakışla da anlatılabilecek biçimde çoktan başlamıştı.²⁷ Ya da daha doğrusu İstanbul ve Galata yazın tarihinde hangi tepeden kimin hangisine baktığına göre değişik dillerde, değişik türlerde değişik yorumlarla yer aldılar. Gazel söz konusu olduğunda, Osmanlı Türkçesi yazan şairlerin bakışı Galata’yı sevgilinin dolandığı, ab-ı hayatın içinde bulunduğu karanlık bir belde olarak İstanbul’a yeğler.

25 Yaşar Aydemir, *Ravzî Divânı* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017), 152, erişim tarihi 4 Ağustos 2020, <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196580/ravzi-divani.html>. Ravzî’nin adı çağdaşı kaynaklarda geçmez, ancak tek nüshası yakın zamanlarda bulunan kapsamlı müretteb divanında on altıncı yüzyıl şiiri içinde önemli ve ayrı bir şairi gösteren kaside ve gazeller bulunmaktadır.

26 Ibid. Ayrıca bkz. Aydemir, *Ravzî Divânı* (Ankara: Birleşik, 2007).

27 Lorichs’in meşhur İstanbul panoraması ve bu panoramanın nasıl Galata’da değişik bakış noktalarından derlenerek çizildiği konusunda bkz. Nigel Westbrook, Kenneth Rainsbury Dark, Rene van Meeuwen, “Constructing Melchior Lorichs’s Panorama of Constantinople,” *The Journal of the Society of Architectural Historians* 69, no. 1 (Mart 2010): 62–87.